

De quarantenes i quaresmes

Daniel Climent

Professor de Ciències

A **Juan Miguel Suay**, mestre i amic.

*In memoriam*¹

Umana cosa è aver compassione degli afflitti

Decameró, Proemi

En el moment d'escriure aquest article, abril de 2020, estem immersos tant en quarantena com en quaresma, un doblet etimològicament relacionat amb el llatí quadragésima i quadraginta², "quaranta", tant l'ordinal (quaranté) com el cardinal. Parlem-ne³.

Tal i com figurava en la seua presentació al facebook, *Ars longa vita brevis* ["el (camí del) coneixement és llarg, però la vida és breu"]. I el virus ens ho ha vingut a recordar. *Requiescat in pace*.

1. Les quarantenes

1.1. Les sanitàries

«*Quanti valorosi uomini, quante belle donne, quanti leggiadri giovani, li quali non che altri, ma Galieno, Ipocrate o Esculapio avrieno giudicati sanissimi, la mattina desinarono co' lor parenti, compagni e amici, che poi la sera vegnente appresso nell'altro mondo cenaron con li lor passati!*»⁴ (*Decameró*⁵, *Prima Giornata*)

La quarantena sanitària per la pandèmia del coronavirus va començar oficialment el 15 de març a l'estat espanyol amb la declaració de l'estat d'alarma, i de bon segur durarà molt més dels quaranta dies a què al·ludeix el nom.

Històricament, l'aïllament de malalts per a evitar els contagis de malalties infeccioses⁶ té antecedents tan antics com el *Levític* bíblic (13:4-6): «Ara bé, si a la pell hi ha una taca blanquinosa però no s'hi veu cap cavitat ni el pèl s'ha esblanqueït, el sacerdot aïllarà el malalt durant set dies. 5. El dia setè el tornarà a examinar. Si el sacerdot constata

A Tale from the Decameron (1916), de John William Waterhouse. Lady Lever Art Gallery (Liverpool)

que el mal no ha canviat d'aspecte ni s'ha estès per la pell, l'aïllarà set dies més. 6. Passats aquests dies, l'examinarà novament. Si la part afectada ha perdut el color que tenia i no s'ha estès per la pell, el sacerdot declararà pura aquella persona, perquè es tracta d'un èczema benigne. El malalt es rentarà la roba i quedarà pur».

Si desacralitzàrem aquests versets i canviàrem la paraula "sacerdot" per "metge" veuríem que estem davant d'un protocol d'actuació que, salvant les distàncies temporals, s'assembla molt als que s'han de seguir en cas de prevenció d'una malaltia presumptament transmissible: avaluació per un especialista, aïllament quan no es tenen mitjans per a combatre el mal ni un diagnòstic precís, revisions periòdiques, declaració final del tipus de malaltia i catalogació del malalt per prendre les mesures oportunes⁷ (en cas d'un mesell o leprós, aïllament prolongat, marginació social, possible reclusió en un llatzeret⁸).

Però no es tracta només de la lepra ni de la *Bíblia*. Nombroses epidèmies han assotat la humanitat des de temps immemorials, algunes de les quals especialment terribles, letals⁹, i han influït decisivament en la història i en la cultura de nombroses societats.

Una de les formes d'intentar frenar l'expansió de la malaltia potencialment contagiosa ha sigut l'aïllament dels malalts; però també el d'individus sans, fins i tot, voluntàriament, com hem esmentat en el cas del *Decameró*.

Presentació de Jesús en el Temple. Església de l'Assumpció. Biar.

Al llarg de les èpoques, el nombre de dies d'aïllament ha anat variant, com hem pogut comprovar tant en el verset del *Levític* com en l'obra de Boccaccio. Però també en més llocs i situacions.

Així, l'any 1377, Ragusa (l'actual Dubrovnik, a Croàcia), a l'Adriàtica, va imposar restriccions cautelars de trenta dies (*trentino*) als vaixells provinents de llocs amb pesta; una mesura que posteriorment van adoptar ports com ara Marsella, Pisa, Venècia o Gènova, i que incrementava el temps de prevenció fins a quaranta dies; un període que potser vinguera influït pel component cultural i bíblic, que tindrem ocasió de comprovar.

1.2. Les mèdiques

Hi ha unes altres quarantenes que no tenen tant un caràcter sanitari, global, sinó més aïna fisiològic, mèdic, individual.

En seria un cas el del puerperi, és a dir, el temps posterior al part fins que la dona regenera els teixits i recupera l'estat previ a la gestació i durant el qual es recomana abstinència sexual. Aquest període està xifrat en sis setmanes (quaranta-dos dies), raó per la qual també es coneix com a *quarantena*.

Des del punt de vista cultural, el cristianisme ha santificat el puerperi de Maria, la mare de Jesús, a través d'una festivitat concreta, la Candelera¹⁰ o *purificació* de Maria (Lluc 2: 22-39), en què també es presentava el neonat en el Temple; una *purificació* que s'avenia amb els quaranta dies de la prescripció veterotestamentària (Levític 12: 2-5)¹¹. Com que la nativitat de Jesús se celebra el 25 de desembre, quaranta dies més tard correspon al 2 de febrer, que és la festa de la Candelera o de la Presentació de Jesús en el Temple¹².

El nom de *Candelera* prové del fet que tradicionalment se celebrava amb una processó a trenc de l'alba amb espelmes o candeles acolorides, beneïdes i enceses (*cerea ascensa*)¹³.

El mateix període de quaranta dies (o, més aïna, sis setmanes) s'associa a la immobilització d'un os trencat o d'una luxació.

I també al punt d'inflexió d'una crisi traumàtica,

com podem llegir al llibre *Crisis: Cómo reaccionan los países en los momentos decisivos*, de **Jared Diamond** (2020), en el capítol inicial dedicat a les aportacions teòriques de la psiquiatria respecte de les crisis personals:

«Algo que suelen observar quienes se encargan de ayudar a una persona que atraviesa una crisis aguda es que hay algo que ocurre en el plazo de seis semanas. Durante ese breve período de transición nos cuestionamos nuestras creencias más apreciadas y estamos mucho más receptivos a la transformación personal de lo que lo estábamos en el largo período anterior, de relativa estabilidad. En seis semanas, o bien empezamos a explorar una nueva forma de gestión que termine resultando beneficiosa, o nos embarcamos en otra forma distinta de gestión mal adaptada, o retornamos por defecto a nuestras antiguas formas sin adaptarlas.»

Sí, diferents camps (obstetrícia, traumatologia, psicologia), però tots amb una mena de pauta comuna, sis setmanes, quaranta-dos dies. Per aproximació, quarantena.

Vejam ara una altra quarantena, cultural en aquest cas, la quaresma.

2. La Quaresma

Per als cristians la quaresma és un temps de meditació i dejú¹⁴ que intenta representar els quaranta dies que Jesús va jeure i meditar abans de superar les tres temptacions del dimoni (Mateu 4:1-2; Marc 1:13; Lluc 4:2) i poder iniciar la seua predicació (Mateu 4:17; Marc 1:14; Lluc 4:15)¹⁵.

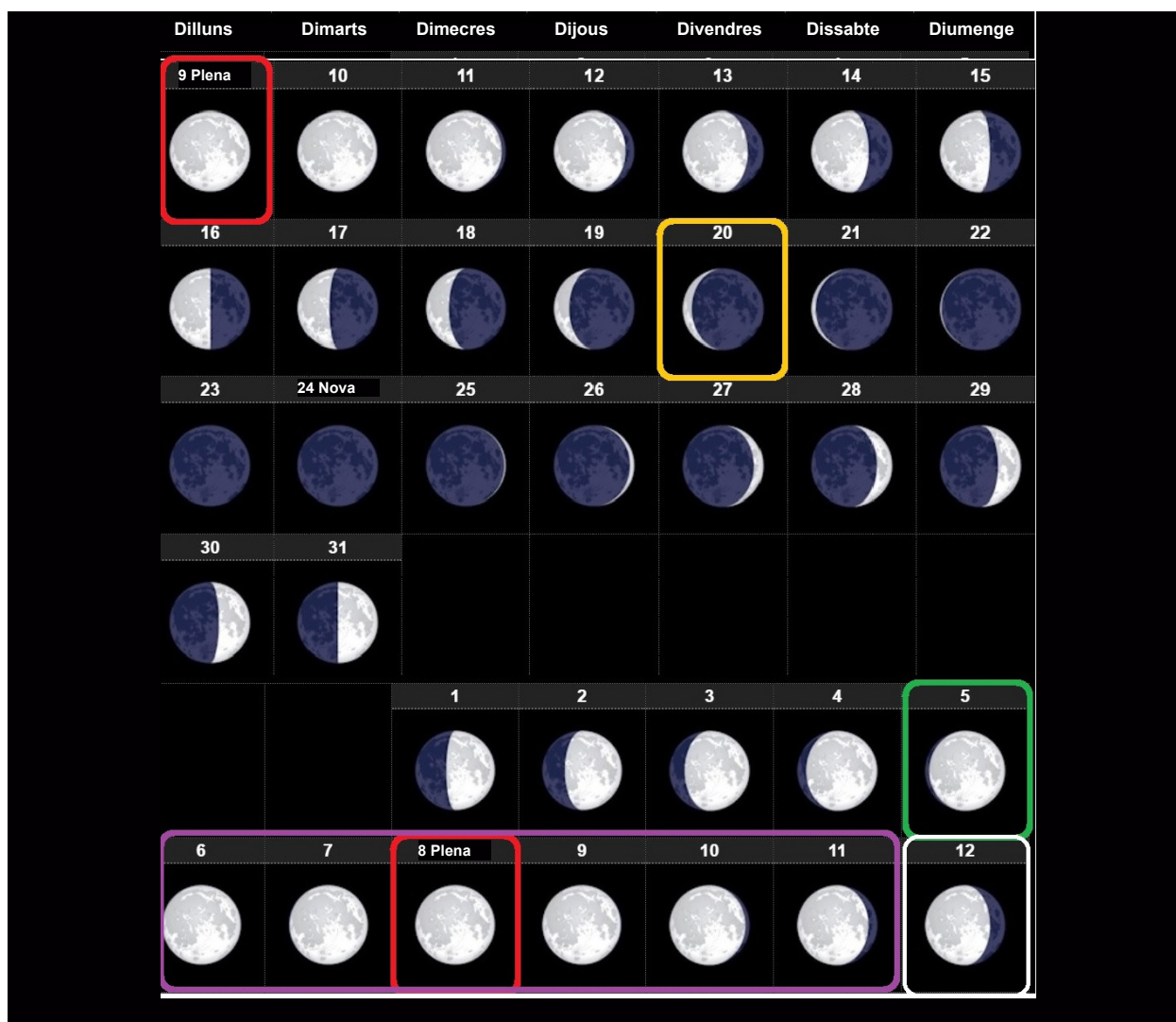
La quaresma¹⁶ catòlica abasta els quaranta dies de dejú (i els diumenges no ho són¹⁷) previs al Diumenge de Pasqua¹⁸ Florida¹⁹ o de Resurrecció.

Ara bé, si comptem dies naturals, diumenges inclosos, la quaresma acaba el Diumenge de Rams (enguany, 5 d'abril), l'inici de la Setmana Santa²⁰. Una setmana que, indefectiblement, cau en pleniluni²¹, la primera lluna plena de primavera, ja que el diumenge posterior és, per definició, el de Resurrecció o Pasqua Florida. En qualsevol cas, com que enguany la Pasqua cau el 12 d'abril, el primer dia quaresmal ha sigut el dimecres 26 de febrer, Dimecres de Cendra (*dies cinereum*)²².

3. Qüestió oberta: el número quaranta

Les anteriors coincidències numèriques, tant de la quaresma com de la quarantena, representen un bon incentiu per a plantejar-nos el valor cultural, empíric i simbòlic del número quaranta, tant en termes cronològics com en alguns altres. Però d'això, en parlarem, si tot va bé, en un proper article.

Calendari lunar de març-abril de 2020. En vermell, els dies de lluna plena; en groc, equinocci de primavera; en verd, Diumenge de Rams; en morat, Setmana Santa; en blanc, Diumenge de Pasqua Florida o de Resurrecció.

NOTES

[1] Estic afligit i consternat des que m'he assabentat de la mort de Juan Miguel Suay Belenguer. Enginyer industrial i cap de secció d'innovació tecnològica del Consorci provincial de bombers d'Alacant i molt volgut en l'àmbit dels bombers de tot Espanya [https://www.facebook.com/futuro.fomacion/videos/1236108029912571], era també doctor en filosofia, amb estudis en lògica, història i filosofia de la ciència, i màster en periodisme científic. Bon coneixedor de J. Verne i també de les diferents versions de la Bíblia, jo li havia consultat en més d'una ocasió dubtes interpretatius que en tenia. Tot un personatge renaixentista. A més, un mestre de la didàctica de les ciències que tant ens va ensenyar en les Jornades de l'Associació per a l'Ensenyament de la Física i de la Química Curie (AEFIQ-Curie), a la que tots dos pertanyíem. I un excel·lent amic amb qui era tan fàcil sintonitzar i admirar, com difícil d'emular amb tota la seua bonhomia [https://www.facebook.com/juanmiguel.suaybelenguer?redirect=false], generositat, afany pel saber rigorós i capacitat per transmetre coneixements i explorar les transversalitats i el pensament divergent ["¿En qué se parece un incendio al ataque de 4000 zulus?" i "la trigonometria te puede salvar la vida": https://www.youtube.com/watch?v=LZWuEYUo5sg]. I un exemple de saber compaginar una religiositat profunda i reflexiva amb un nivell científic d'excel·lència. Un autèntic sinestèsic. Tinc un exemplar de la seua tesi doctoral sobre la física dels catxirulos o milotxes que em va regalar [https://www.youtube.com/watch?v=iCRwjUGYCD8] i amb una dedicatòria ben afectuosa.

[2] L'opcionalitat de les notes a peu de pàgina ens permet aprofundir en els temes i també, per què no?, divagar i explorar nous camins, a més d'aprofundir en l'esperit d'aquesta sèrie, *Sinestèsies*, és a dir, que paraules, dades o arguments fan saltar espurnes que boten foc intel·lectual en camps diferents del que s'està tractant en el cos principal de l'article. En seria un cas l'impuls a recordar, refrescar o abordar el llatí i trobar que podem entendre paràgrafs com aquest: *Quadragesima est quadraginta dierum tempus liturgicum paenitentiae, quod in Ecclesia occidentali festum Paschae antecedit. Iesu in desertis ieiunii 40 dierum, antequam in publicum prodiit, commonefacit. Primus Quadragesimae dies est Dies Cinerum.* Per cert, *quadraginta*, que significa "quatre voltes deu", prové de quattuor (4) i el sufix *-ginta* present en els numerals llatins de les desenes (*viginti, triginta, quadraginta, quinquaginta, sexaginta, septuaginta, octoginta* i *nonaginta*).

[3] Moltes de les notes aniran referides a la revista Saó, la revista degana en valencià, on el professor titular d'ecologia de la Universitat d'Alacant Carles Martín Cantarino i qui signa aquest article mantenen des de febrer 2016 una secció mensual, "Natura culta i sagrada", on es mostren les arrels ecològiques, fenològiques, astronòmiques, matemàtiques, sanitàries, agrícoles, etc., de moltes de les festes i rituals religiosos.

[4] "Quants hòmens valerosos, quantes dones belles, quants jòvens gallards als que els mateixos Galé, Hipòcrates o Esculapi hagueren jutjat saníssims van esmorzar amb els seus parents, companys i

amics, i arribada la tarda van sopar amb els seus avantpassats en l'altre món!"

[5] Una de les obres més reeixides de la literatura universal és el *Decameró* (1352), de Giovanni Boccaccio, ambientada en una villa toscana a la que han fugit de confinament voluntari, deu joves, set xiques i tres xics, per aïllar-se de l'epidèmia de pesta negra que assolava Florència el 1348.

[6] Per motius obvis, ara és una bona ocasió per a recordar, revisar o tornar a llegir el número 16 de DAUALDEU (estiu 2019) dedicat a la grip de 1918-1919.

[7] Un altre bon motiu per tornar a llegir el número 8 de DAUALDEU (estiu 2015) dedicat a Fontilles i el combat contra la lepra.

[8] A la lepra se li deia en l'edat mitjana "mal de sant Llätzer" en al·lusió al leprós homònim que apareix a la paràbola de l'evangeli de Lluc 16:19-31, i que no s'ha de confondre amb el germà de Maria i Marta de Betània a qui Jesús va ressuscitar (Joan 11:41-44) i als llocs de confinament per a leprosos i altres malalts infecciosos, llatzeret. Alguns topònims encara recorden eixa funció, com és el cas de Llatzeret, una illa a l'entrada del port de Maó (Menorca), que va substituir el primitiu illot conegut amb el nom d'Illa de la Quarantena; o Lazzaretto vecchio, prop del Lido de Venècia; o Natzarat, deformació fonètica per a designar el poblat marítim prop de València, on l'any 1720 se'n va instal·lar un. El llatzeret de l'illa hawaiana de Molokai va assolir fama mundial a causa del sacrifici personal del missioner flamenc de la Congregació dels Sagrats Cors, catòlica, que se'n va fer càrrec en el darrer quart del segle XIX, Jozef van Veuster, més conegut com Sant Damià de Molokai; sobre la seua obra, el director valencià Luis Lucia va rodar una pel·lícula, *Molokai, la isla maldita* (1959), els exteriors de la qual eren els penya-segats de la Marina Alta, la platja d'Altea i el Palmeral d'Alacant [https://www.youtube.com/watch?v=ZYH0IYRvIDc]; per cert, el 15 d'abril se celebra la seua festivitat, mentre nosaltres, enguany, porguem una penosa i llarga quarantena.

[9] https://elordenmundial.com/mapas/grandes-epidemias-de-la-historia/

[10] Vegeu Saó 412, de febrer 2016: https://revistasao.cat/la-candelera/

[11] Quaranta dies si el neonat era xiquet, mascle; si fóra xiqueta, el període de purificació s'allargava fins els vuitanta dies, dues vegades quaranta.

[12] Un quadre que paga la pena contemplar, pel rigor amb què estan descrites les vestimentes sacerdotals jueves, és el de la *Presentació de Jesús en el Temple* de l'església de l'Assumpció de Biar (l'Alt Vinalopó) [https://www.flickr.com/photos/75710752@N04/34299705475/]

[13] I si la litúrgia és solemne, sonarà de fons la cantata de l'aclaparador *Ich habe genug* ('Ja en tinc prou'; 1727), de Johann Sebastian Bach [https://www.youtube.com/watch?v=6fAWqTW1H2s]. El llibret s'inspira en el cant que l'evangelista Lluc (2: 29-32) posa en boca de Simeó, un ancià just i pietós que ha vist confirmada la promesa de Yahvé de viure fins l'arribada del Messies, i que, gojós, dona gràcies al cel amb un agraït «Ara, Senyor, deixa que el teu servent se'n vaja en pau», un cant conegut per l'inici llatí, *Nunc dimittis*, i que tot religiós cristià hauria d'entonar en l'oració nocturna de Completes.

[14] La paraula *dejú* o *dijú* ve a dir "que no ha menjat des del començament del dia". Prové de *ieiunum*, la forma neutra de l'adjectiu *ieiunus-a-um* ("que està en dejú", "desmaiat"). D'aquest ètim prové també el nostre mot *jejú* o segon tram de l'intestí prim, entre el duodé (*duodenum digitorum*, "de dotze dits", per la llargària que té) i l'ili. El metge romà del s. I dC Aule Corneli Cels va descriure aquest tram de l'intestí (liber VI, *De Medicina* 1:35) amb aquestes paraules: *Ab ea, ieiunum intestinum incipit, non ita implicitum: cui tale vocabulum est, quia numquam, quod accipit, continet; sed protinus in inferiores partis transmittit* ("a partir d'aquesta comença l'intestí jejú, que no mostra tants plecs; té aquest nom perquè mai no reté allò que rep, sinó que

inmediatament ho transmet a les parts inferiors"). Conegut el significat de *ieiunum*, ara ens resultarà més fàcil entendre la continuació de la nota 2 a peu de pàgina: *Alia Quadragesimae nomina sunt Quadragesima, Quarentana, Quadragesimum maior, Quadragesimum ante Pascha, tempus Quadragesimale, Ieiunium longum, Ieiunium Quadragesimale, Ieiunium Paschale, Ieiunia*.

[15] http://www.laparaula.com/biblia/MAT04.htm

[16] S'escriuen amb majúscula inicial tots els substantius i adjectius relacionats amb les festes (p.ex., Pasqua), mentre que els períodes temporals (p.ex., quaresma, advent) s'escriuen amb minúscula; ara bé, quan el període té caràcter festiu o sant predomina aquest caràcter i s'escriu amb majúscules inicials (p.ex., Setmana Santa).

[17] Dels sis diumenges quaresmals hi ha quatre que reben el nom de la primera paraula de l'Introito de la missa: *Invocabit* (en el Diumenge de Pinyata), *Reminiscere*, *Oculi*, *Laetare* ("alegreu-vos", amb la consagració papal d'una rosa d'or, la possibilitat d'ornar amb flors l'altar, de tocar l'orgue i de fer servir com a color litúrgic el rosa en lloc del tradicional morat de quaresma), Diumenge de Passió i Diumenge de Rams.

[18] Pasqua és la gran festa de la renovació de la natura [núm. 414 de la revista Saó, d'abril de 2016: https://revistasao.cat/pasqua-la-renovacio-de-la-natura/] i s'ha de celebrar en el diumenge que segueix a la primera lluna plena de primavera. Com que aquest pleniluni no té data fixa, Pasqua és una festa variable (entre el 22 de març i el 25 d'abril, segons l'any); i el mateix passa amb les celebracions o períodes que giren al seu voltant, com Carnestoltes, el Dimecres de Cendra, quaresma, la Magdalena (de Castelló, tercer diumenge de quaresma), Diumenge de Rams, Setmana Santa, Sant Vicent (dilluns de la vuitava de Pasqua; processó dels combregats), la Santa Faç [dijous posterior a Sant Vicent, Saó 436: https://revistasao.cat/sintesi-religiosa-exit-la-santa-fac-alacant/], l'Ascensió, Pentecosta o Pasqua Granada [https://revistasao.cat/pentecosta-maig/], la Trinitat (diumenge posterior a Pentecosta) i Corpus Christi [deu dies després de Pentecosta; Saó 438: https://revistasao.cat/corpus-christi/],

[19] Aquesta Pasqua es diu "florida" per l'època de la floració del blat (*Triticum sp.*). L'adjectiu d'aquesta Pasqua és l'origen del nom de la península dels EUA descoberta pel castellà Juan Ponce de León el 2 d'abril de 1513, festivitat de Pasqua Florida. Cinquanta dies més tard (Pentecosta vol dir això, "cinquanta dies") de la Pasqua Florida, quan ja ha fructificat el gra, se celebra la Pasqua Granada o festa de la sega (Èxode 23:16 i 34:22; Levític 23:15-22; Nombres 28:26; Deuteronomi 16:10).

[20] Vegeu Saó 458 d'abril 2020. Cal dir, però, que des de la reforma litúrgica de 1969 propiciada per Pau VI, en inserir-se el Tridu Pasqual en la Pasqua, la quaresma acaba a mitjan vesprada del Dijous Sant, abans de l'hora nona i de la Santa Cena, per la qual cosa ja no dura exactament quaranta dies, ni amb diumenges ni sense, tot i que es manté el nom per raons històriques.

[21] Encara recorde que, en una conferència a Pedreguer organitzada pel Centre Excursionista i dedicada al calendari, en explicar que la definició cronològica de Pasqua implicava que, necessàriament, la Setmana Santa esdevinguera en pleniluni, un assistent no va poder reprimir-se i va exclamar: "Xe, així que no era mala sort! perquè sempre venia el meu fill de vacances de Setmana Santa i volíem anar a pescar no podíem perquè hi havia lluna plena i en eixes nits els peixos no piquen!" [tot i que, segons el tipus de peix i d'art de pesca, això és cert o no].

[22] Dimecres de Cendra, inici de la quaresma, oscil·la entre el 4 de febrer i el 10 de març, segons l'any. Per això, sant Josep (19 de març) sempre cau en període quaresmal, dins dels 40 dies posteriors al Dimecres de Cendra [Saó 413 de març 2016: https://revistasao.cat/falles-setmana-santa/]. Es tracta d'un rite en què els fidels són marcats amb la cendra procedent d'una crema especial, la de les palmes del diumenge de rams guardades a l'església i que no havien estat reservades pels seus portadors per lligar-les als balcons i fines-tres per protegir les vivendes de les desgràcies o "mals esperits".

